

UDK: 027.52 (497.6)
izvorni znanstveni članak
primljen 11. ožujka 2008.

Dr. sc. Ljubomir Zovko,
redoviti profesor Pravnog fakulteta Sveučilišta u Mostaru
Mr. sc. Ivona Šego Marić,
viši asistent Pravnog fakulteta Sveučilišta u Mostaru

HRVATSKA NARODNA ZAJEDNICA I NACIONALNO PITANJE U BOSNI I HERCEGOVINI 1906. - 1918.

Autori na temelju sačuvane arhivske građe i znanstvene literature analiziraju rad Hrvatske narodne zajednice početkom XX. stoljeća u Bosni i Hercegovini i njezin stav prema problematici nacionalnog pitanja. Hrvatska narodna zajednica bila je prva politička organizacija bosanskohercegovačkih Hrvata. Svojim političkim stavom o hrvatstvu muslimana i oslanjanjem na Hrvatsku nastojala je riješiti nacionalno pitanje u Bosni i Hercegovini početkom XX. stoljeća u hrvatskom smislu. Hrvatska politika tog vremena u Bosni i Hercegovini nije bila jedinstvena. Zbog različitih stajališta oko karaktera političke organizacije te načina političkog djelovanja dolazi do stvaranja Hrvatske katoličke udruge vrhbosanskog nadbiskupa Stadlera koji je svojoj stranci dao uglavnom katoličko obilježje. Hrvati su, podijeljeni u dvije stranke, dočekali izbore za bosanskohercegovački Sabor 1910. a kasnije djelovanjem Svepravaške organizacije dolazi do njihovog mirenja. Početak Prvog svjetskog rata onemogućio je daljnje političko djelovanje a raspuštanjem Sabora carevim dekretom 6. veljače 1915. i formalno su nestali uvjeti za njihov rad. Tijekom Prvog svjetskog rata javljaju su kako unutar srpske, muslimanske i hrvatske, a tako i austrougarske politike različite koncepcije koje su kao krajnji cilj imale rješenje nacionalnog pitanja.

Ključne riječi: *Hrvatska narodna zajednica, nacionalno pitanje, Ivo Pilar, dualizam, trijalizam*

Odlukama Berlinskog kongresa 1878. godine Austro-Ugarska Monarhija je dobila mandat europskih sila da okupira i upravlja provincijama Bosnom i Hercegovinom. Tim činom Bosna i Hercegovina i njezini narodi su postali dijelom europskog civilizacijskog kruga. Austro-Ugarska Monarhija bila je dualistički ustrojena višenacionalna država, koja je krajem XIX. i početkom XX. stoljeća unatoč ubrzanom modernizaciji društva te gospodarstva bila suočena sa zaoštavanjem nacionalnog pitanja. Dualistički

uređena država morala se suočiti sa zahtjevima za nacionalnom afirmacijom različitih nacija Monarhije.

Preuzimajući vlast u Bosni i Hercegovini, Austro-Ugarska Monarhija je na prvom mjestu uvažavala realnost bosanskohercegovačkih konfesionalno etničkih i kulturno-političkih prilika.¹ Međutim, vrlo rano su vladajući austrougarski krugovi shvatili da bi svaki poremećaj konfesionalno-etničke ravnoteže u Bosni i Hercegovini u korist jednog od njena tri naroda mogao ugroziti položaj Monarhije u toj zemlji.² Sukladno tome, austrougarske vlasti nastoje izolirati pučanstvo Bosne i Hercegovine od nacionalnih kretanja u susjednim zemljama te zabranjivanjem javne manifestacije hrvatskih i srpskih nacionalnih obilježja, presjeći procese nacionalnog konstituiranja.³

Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini u to vrijeme bila je opterećena različitim stajalištima i koncepcijama vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera i građansko liberalne struje bosanskohercegovačkih Hrvata, uz koju su pristajali i franjevci, oko sastava i djelovanja stranke koja se tek trebala osnovati a posebice zbog neslaganja nadbiskupa Josipa Stadlera i bosanskohercegovačkih franjevaca oko reguliranja i preraspodjele župa i smjerova pastoralnog djelovanja u Bosni i Hercegovini.⁴

Hrvatski politički pokret svoj krajnji izraz dobio je osnivanjem prve političke organizacije bosanskohercegovačkih Hrvata, Hrvatske narodne zajednice, koja je formalno ustrojena u Docu kod Travnika (1906. godine) prilikom posvete zastave Hrvatskog pjevačkog društva Vlašić.⁵ Ona u početku nije bila ustrojena kao politička organizacija, već više kao narodnosna, kulturna i gospodarska udruga. Prilikom svečanosti proslave posvete Vlašićeva barjaka izabran je odbor od šest osoba koji je imao zadaću pripremiti statut i pravila nove organizacije te ishoditi od Zemaljske vlade njihovo odobrenje.⁶ Taj odbor je izradio politički program u formi Punktacija, u kojem se ističe da je Bosna i Hercegovina "državno-pravno hrvatska zemlja", te da je "prirodna težnja" Hrvata u Bosni i Hercegovini sjedinjenje s Hrvatskom "u okviru habsburške Monarhije".⁷ Zbog malobrojnosti Hrvata u Bosni i Hercegovini te zbog ekonomsko socijalne inferiornosti Hrvata u odnosu na druge dvije narodnosne skupine, Odbor šestorice je smatrao da ne smije postojati nikakva druga udruga Hrvata osim Hrvatske narodne zajednice. U Punktacijama su se ogradili od političkog programa Hrvatsko-srpske koalicije iz Hrvatske.⁸

1) ZOVKO, Ljubomir: *Studije iz pravne povijesti Bosne i Hercegovine 1878.-1941.*, Mostar 2007., str. 36.

2) IMAMOVIĆ, Mustafa: *Pravni položaj i unutrašnjopolitički razvitak BiH od 1878. do 1914.*, Sarajevo 1976., str. 69.

3) Opširnije o tome: ĐAKOVIĆ, Luka: *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata*, Zagreb 1985., str. 148. - 155.

4) Više o tome: VUKŠIĆ, Tomo: *Međusobni odnosi katolika i pravoslavaca u BiH (1878. - 1903.)*, Povijesno-teološki prikaz, Mostar 1994., 210. - 211. Usp. DRLJO, Mato: *Nadbiskup Stadler i pitanje župa*, u *Josip Stadler-život i djelo*, Zbornik radova međunarodnih znanstvenih skupova o dr. Josipu Stadleru, Sarajevo 1999., str. 435.-477.

5) ABIH, ZMF Pr. BiH, Izvješća Zemaljske vlade Zajedničkom ministarstvu financija u Beč o priprema osnutka Hrvatske narodne zajednice. Brojevi: 120/1908.; 285/1908.; 208/1908.; i 637/1908. od 21. I., 6. i 20. II. i 21. IV. 1908. godine. Usp.: *Kršćanska obitelj* god VII (1906.) br. 9., str. 142: Hrvati i Bosni i Hercegovini okupljaju se u stranku HNZ (vijest)

6) Odbor šestorice su činili predstavnici tadašnjih okruga dr. Ivo Pilar, dr. Nikola Mandić, Milan Katičić, dr. Jozo Sunarić, Stjepan Kukrić i Đuro Džamonja.

7) ĐAKOVIĆ, L.: *nav. dj.*, str. 229.

8) Kategorički su naglasili „nedopustivost unošenja stranačkih trvenja iz Banovine i Dalmacije u Bosnu i Hercegovinu“ (Prema: ĐAKOVIĆ, L: *Političke organizacije...*, *nav. dj.*, str. 230.)

Odbor šestorice je nastojao zauzeti što neutralnije stajalište prema muslimanima na način da su zemlju proglasili legalnim vlasništvom muslimanskih posjednika te su mjerama taktiziranja nastojali ostaviti otvorenu opciju za suradnju s muslimanskim veleposjednicima.

Zajedničko ministarstvo financija u Beču odobrilo je pravila Hrvatske narodne zajednice 10. studenoga 1907. aktom br. 184-703.⁹

Konstituirajuća sjednica Središnjeg odbora Hrvatske narodne zajednice održana je 21. veljače 1908. godine. Na prvoj radnoj sjednici, koja je održana od 22. do 25. veljače 1908. u Sarajevu, prihvaćeni su zaključci o političkom djelovanju HNZ-a.¹⁰

Za predsjednika Hrvatske narodne zajednice izabran je sarajevski odvjetnik i gradonačelnik dr. Nikola Mandić. On je prethodno izabran na okružnim skupštinama u Sarajevu, Mostaru, Travniku, Banjaluci, Donjoj Tuzli i Bihaću.¹¹ Što se tiče političkih stavova Hrvatske narodne zajednice, Središnji odbor je u prvoj točki svojeg programa od 36 točaka, između ostalog, naglasio da "Bosna i Hercegovina jesu po plemenu svojih starosjedilaca, toli po državnom pravu hrvatske zemlje" te je "prirodna težnja svih Hrvata, da se B. i H. priključe kraljevini Hrvatskoj a došljedno tome Habsburškoj monarhiji". Što se tiče bosanskih muslimana, oni su po "narodnosti, neprijeporni Hrvati, a pošto je u njih vjera nerazdruživo spojena s mnogim socijalnim uredbama, to Hrvati nemuslimani rado gledaju da se muslimani u gdje kojim smjerovima samostalno organiziraju. Ostali će Hrvati naprotiv svaku organizaciju i svako nastojanje braće muslimana u kulturnom i naprednom smjeru svima silama podupirati, a u važnijim pitanjima s njima sporazumno postupati. Imenito se uglavljuje da će H.N.Z. katol.[ičku] vjeru kao i islam štititi od nepravednih i nezakonitih napadaja s koje god strane". U svezi s pravoslavnim pučanstvom bosanski Hrvati će "podržavati najbolje odnose, stojeći nepomično na stanovištu strogog reciprociteta. Pošto bi ova ravnopravnost bila ozbiljno ugrožena, kada bi se B.i.H. priklonile kojoj od postojećih balkanskih država, to bosanski Hrvati ne mogu simpatizirati sa težnjama pravoslavnog življa za ovakovim sjedinjenjem, nego smatraju dužnošću prema samima sebi, ovakvo nastojanje svim silama pobijati. Isto tako odbijamo misao eventualne potpune autonomije B. i H., dosljedno točki II. ovih punktacija". Hrvati u Bosni i Hercegovini uviđaju da bosanskohercegovačka vlada ne može biti narodna i "ne može u potpunosti mjeri udovoljavati narodnim potrebama dok se sadašnji držav[n]opravni odnos B. i H. ne promijeni u smislu točke II. ovih punktacija ostvari. Prema sadašnjoj vladi zauzimaju bosanski Hrvati stanovište objektivne neutralnosti, te će svoje svakodobno stajalište spram nje zauzeti naprama tome, ukoliko ona bude udovoljavala opravdanim željama i potrebama bosanskih Hrvata". Pored toga, "Bosanski Hrvati smatraju velikom pogibelji unositi u B.i H. političke stranačke težnje i razmirice iz Banovine i Dalmacije, te drže da se svaki rad u B. i H. smije osnovati na čisto narodnom temelju, bez ikakve stranačke primjesine".¹²

Ono što je posebice zanimljivo u političkom programu Hrvatske narodne zajednice i što je bio kamen spoticanja u odnosu na stajalište nadbiskupa Stadlera i na ostale političke stranke tog vremena bila je teza o hrvatstvu muslimana. Smatra se da je osnovni razlog takvoj politici uvjerenje o malobrojnosti Hrvata u Bosni i Hercegovini

9) ABiH, ZMF, Pr. BiH, 1217/1907. Pravila se sastoje od 15 zasebnih cjelina sa 73 paragrafa.

10) ABiH, ZMF, Pr. BiH, 637/1908.

11) *Kršćanska obitelj*, god. IX/1908, br. 3., str. 45.

12) ABiH, ZMF, Pr. BiH, 637/1908. Usp. ABiH, Fond Zemaljske vlade za BiH, br. 36.250 I- J. B.

ni, te u skladu s tom činjenicom hrvatski državnopravni ciljevi mogu se ostvariti jedino ako se muslimani pridobiju za hrvatsku nacionalnu ideju. Sukob koji je postojao između nadbiskupa Stadlera i Hrvatske narodne zajednice odnosio se prvenstveno na pravila HNZ i na odredbu koja se ticala članstva. Članom Hrvatske narodne zajednice može postati svaki odrasli Hrvat, koji je pripadnik Bosne i Hercegovine ili državljanin koje od obje pole Monarhije i koji istodobno trajno obitava u Bosni i Hercegovini, zatim hrvatske korporacije u Bosni i Hercegovini, koje su po zemaljskoj vladi za Bosnu i Hercegovinu kao pravno postojeće priznate.¹³ Pravila organizacije su bila donesena bez suglasnosti nadbiskupa Stadlera koji je htio da organizacija ima izrazito katoličku orijentaciju. Privremeno je pristao podržavati HNZ, ali uz uvjet da se pravila prerade na katoličkoj osnovi.¹⁴ Ideji unošenja isključivo katoličkog obilježja protivili su se franjevci koji su ostali dosljedni načelu liberalno-građanske struje u nacionalnom pokretu Hrvata u Bosni Hercegovini.¹⁵

Nadbiskup Stadler i njegove pristaše su zahtijevali prihvaćanje katoličkog načela kao temeljne oznake hrvatske nacionalnosti pritom ne poričući muslimanima pravo hrvatskog nacionalnog opredjeljivanja. Zahtijevao je da se Hrvati katolici organiziraju za sebe, a Hrvati muslimani za sebe. Katolicizam je smatrao važnom odrednicom nacionalnog identiteta, pogotovo što su se i Srbi i muslimani organizirali na konfesionalnoj osnovi. Budući da Hrvatska narodna zajednica nije željela članstvo ograničavati konfesionalnim uvjetima, nadajući se ostvarenju hrvatskih državnih ciljeva pridobivanjem muslimana za hrvatsku državnu ideju, nadbiskup Stadler je ostao dosljedan svojem stavu te je neposredno pred izbore za prvi bosanskohercegovački Sabor 1910. godine, osnovao novu stranku na bosanskohercegovačkom političkom prostoru, Hrvatsku katoličku udrugu.

U političkom programu, usvojenom na sjednici Središnjeg odbora od 22. do 25. veljače 1908. u Sarajevu, Hrvatska narodna zajednica je istakla svoje stajalište prema Srbima i muslimanima te se prema tim zaključcima i oblikovala politika Hrvatske narodne zajednice prema drugim političkim strankama.

Srpska nacionalna promidžba smatrala je Bosnu i Hercegovinu sastavnim dijelom "čisto srpskih zemalja po krvi i jeziku". Bosna je predstavljena kao potpuno srpska u svim školskim knjigama, u čitankama i udžbenicima iz zemljopisa i povijesti. U svim tim knjigama tvrdilo se da su Južni Slaveni, koji naseljavaju te zemlje i govore štokavskim narječjem - muslimani i katolici - u stvari Srbi.¹⁶ U veljači 1906. godine *Srpska riječ* piše: "Srpski karakter Bosne i Hercegovine niko nikada ne smije zanijekati, kao ni to, da ove zemlje spadaju pod sferu srpskih interesa u svakom kompleksu", a hrvatski nezavisni političari nikako ne smiju zaboraviti staru devizu koja glasi: "Balkan balkanskim narodima" (odnosno samo Srbima).¹⁷

13) ABiH, *Napretkova kulturno-historijska zbirka*, kutija V., Pravila HNZ-a, str. 5.

14) GROSS, Mirjana: *Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini 1878. - 1914.*, Zagreb 1966./67. str. 34. Usp.: ĐAKOVIĆ, L: *nav. dj.*, str. 271.

15) U svezi s tim fra Marijan Duić, član Središnjeg odbora HNZ, izjavio je: "Nikada neću dozvoliti da se vodi borba protiv naše inteligencije. Ja čvrsto stojim uz nju. Ja sam protivan da se na naše narodno ime udara vjerski pečat. Protivnik sam odlučan da crkveni dostojanstvenici kao takovi monopoliziraju narodno vodstvo. Kod toga ne smije odlučivati autoritet nego rodoljubni rad i kapacitet." (ĐAKOVIĆ, L: *nav. dj.* str. 245.)

16) JELAVICH, Charles: *Južnoslavenski nacionalizmi*, Jugoslavensko ujedinjenje i udžbenici prije 1914., Zagreb 1992, str. 99. - 102. Usp.: Isto, str. 140. - 144.

17) PILAR, Ivo: *Pro memoria*, u knjizi: *Usud hrvatskih zemalja*, (pretpisak, Zagreb 1997.), str. 15. dalje

Na srpsko ujedinjenje gledalo se još početkom XX. stoljeća kao na etapu na putu jugoslavenskog ujedinjenja, pri čemu je Srbija trebala odigrati ulogu jugoslavenskog Pionemonta.¹⁸ Za razliku od nadbiskupa Stadlera, čelnici Hrvatske narodne zajednice nastojali su ostvariti *modus vivendi* sa Srbima ali istovremeno osuđujući velikosrpsku politiku koja u krajnjem cilju želi priključiti Bosnu i Hercegovinu Kraljevini Srbiji.

Hrvatska narodna zajednica je svojim političkim programom o muslimanima kao "neprijepornim Hrvatima" unutar Muslimanske narodne organizacije stekla političke protivnike, koji su odbacivali ideju o hrvatstvu muslimana a *Musavat* je povremeno vrlo oprezno dokazivao svojim čitateljima da je za interese muslimana bolje da surađuju sa Srbima, pošto u programu Srpske narodne organizacije stoji da su "Bosna i Hercegovina sastavni dio Turske Carevine, kojima Austro-Ugarska na osnovu mandata europskih sila upravlja".¹⁹

Program stranke tzv. naprednih muslimana tešanjskog veleposjednika Adem-age Mešića u državnopravnom pogledu zahtijevao je *status quo*, ali ne više povratak pod Tursku. Protive se kako autonomiji BiH, tako i odbacuju mogućnost pripojenja Bosne i Hercegovine Srbiji ili Crnoj Gori ili nekoj drugoj balkanskoj državnoj tvorevini.²⁰

Hrvatska narodna zajednica je podupirala nastojanja Muslimanske napredne stranke u gospodarskom i kulturnom pogledu te se nadala da će pridobiti muslimane za hrvatsku državnu ideju.²¹ Među muslimanskom mladeži, koja je pristajala uz Muslimansku naprednu stranku, pojavila se grupacija koja je isticala da su muslimani Hrvati i pozivala se na Starčevićev promuslimanski stav.²² Zanimljivo je napomenuti da je list *Behar*, koji je štitio interese muslimanskih veleposjednika i bio isključivo muslimanski religiozni organ, 1908. godine postao hrvatski beletristički list.

Napredni muslimani su se borili za održanje muslimanskog naroda u Bosni i Hercegovini i za zaštitu njegovih posjedničkih interesa, ali su smatrali da je došlo vrijeme za preobrazbu muslimanskog društva u građanskom duhu.

Na djelovanje Hrvatske narodne zajednice u Bosni i Hercegovini i na njezin odnos prema ostalim političkim strankama velik utjecaj imala je hrvatska politika a to osobito dolazi do izražaja formiranjem Svepravaške organizacije čija članica postaje i Hrvatska narodna zajednica u jesen 1911. godine.

Pravaška ideologija odigrala je važnu ulogu u političkoj integraciji svih dijelova gdje je živjelo hrvatsko pučanstvo. Nakon Berlinskog kongresa 1878. godine, kada utjecaj Rusije na Balkanu slabi, pravaši nastoje ubrzati ujedinjenje svih hrvatskih zemalja, uključujući u taj okvir i Bosnu i Hercegovinu kao zasebno državnopravno tijelo u Habsburškoj Monarhiji paritetno s Ugarskom. Pravaši su bili uvjereni da je taj trijalistički koncept u interesu habsburške dinastije ako ona želi zadržati status velike sile i povlašten utjecaj na Balkanu.²³

(PILAR, I.: Pro memoria)

18) JUZBAŠIĆ, Dževad: *Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom*, Sarajevo 2002., str. 401.

19) *Musavat*, br. 23., 29. 5. 1908.

20) Više o tome: IMAMOVIĆ, M.: *nav. dj.*, str. 174. -182.

21) ĐAKOVIĆ, L.: *nav. dj.*, str. 241.

22) GROSS, M.: *nav. dj.*, str. 31.

23) ENGELSFELD, Neda: *Povijest hrvatske države i prava-razdoblje od 18. do 20. stoljeća*, Zagreb 1999., str. 195.

Stvaranjem Svepravaške organizacije 1911. godine nakon pomirbe starčevićanaca i frankovaca, koja je imala cilj obuhvatiti sve pravaški orijentirane stranke u Hrvatskoj i Slavoniji, Dalmaciji, Istri i Bosni i Hercegovini te posredstvom djelovanja papinskog izaslanika Pietra Bastiena, dolazi do pomirbe između vodstva Hrvatske narodne zajednice i Hrvatske katoličke udruge, ukidanja Hrvatske katoličke udruge te prijelaz njenih članova u stranku koja se zvala, Hrvatsku narodna zajednica 1912.²⁴

Međutim, ova pomirba nije mogla jamčiti političku jedinstvenost bosanskohercegovačkih Hrvata jer su i dalje postojale razlike među njima bez obzira na činjenicu što su obje stranke pristajale uz pravaški program iz 1894. godine.

Pored utjecaja Svepravaške organizacije na hrvatsku politiku u Bosni i Hercegovini postupno u te pokrajine prodiru ideje Hrvatsko-srpske koalicije iz hrvatskih zemalja te tzv. politika "novog kursa" koja se temeljila na politici sveslavenskog zajedništva i jedinstva.²⁵

Da bi se ta teza dokazala, potrebno se podsjetiti na političke promjene koje su se dogodile u hrvatskim zemljama 1903. godine pojavom politike "novog kursa" i njene težnje za slogom Hrvata i Srba. Pošto građanske političke stranke još nisu bile zaživjele, javljaju se pojedini listovi koji su bili kritičari politike tog vremena. Primjerice, *Hrvatski dnevnik* u svojim tekstovima oštro je napadao politiku hrvatsko-srpskog jedinstva. Iako je u prvim mjesecima izlaženja bio dosta umjeren i nije se upuštao u sustavnu antirspsku propagandu, pisao je u proaustrijskom duhu, osuđujući promađarsku politiku

24) Do raskola u Stranci prava došlo je 1895. godine. Frakcija dr. Josipa Franka zagovarala je identifikaciju interesa Monarhije i dinastije s hrvatskim narodnim interesima, dok frakcija Frana Folnegovića nije prihvaćala bezuvjetnu podršku planovima habsburgovaca i za svoju političku podršku tražila garancije od vladara da će sve hrvatske zemlje u dogledno vrijeme biti sjedinjene u jednu državnopravnu cjelinu. Folnegović na čelu matične grupe pravaša-domovinaša ostaje pri prvotnom pravaškom programu, dok secesionistička grupa pod vodstvom dr. Josipa Franka osniva Čistu stranku prava. Njeni pristaše se po svome vodi zovu frankovci. Bili su dosljedni austrofilskoj politici, što dalje dovodi do raskola u njegovoj stranci, pa Frankov utjecaj sve više slabi. Frakcija Mile Starčevića, koja se 1908. godine odvaja od Čiste stranke prava, zbog Frankova otvorenog služenja austrijskoj politici, orijentira se za vrijeme Prvog svjetskog rata na rušenje Habsburške Monarhije i stvaranje uvjeta za ujedinjenje svih jugoslavenskih naroda u zajedničku slobodnu državu. Folnegovićeva frakcija nakon rascjepa 1895. godine surađuje s Neodvisnom narodnom strankom koje se 1903. fuzioniraju u Hrvatsku stranku prava i 1905. godine ulaze u Hrvatsko-srpsku koaliciju. (ENGELSFELD, N.: *nav. dj.*, str. 195. Usp.: GROSS, Mirjana: *Izvorno pravaštvo-ideologija, agitacija, pokret*, Zagreb, 2000., str. 805. - 828.)

25) Temeljem dvaju političkih proglašenja Riječke (temeljna odrednica bila je solidarnost s mađarskom oporobom i svim političkim snagama koje su protiv Austrije) i Zadarske rezolucije (rezoluciju su donijele tri srpske stranke u Trojednoj i dvije srpske parlamentarne grupacije, jedna u Carevinskom vijeću, a druga u Dalmatinskom saboru, navodi se da srpski zastupnici podupiru sadašnji pokret u Mađarskoj; da podupiru formiranje demokratskih ustanova koje bi zajamčile slobodan ustavni život; da podupiru ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom s time da se prizna ravnopravnost srpskog naroda s hrvatskim) dolazi do formiranja nove političke grupacije *Hrvatsko srpske koalicije*. To je savez stranaka u koji su ušle Hrvatska stranka prava, Napredna stranka, Srpska samostalna stranka, Srpska radikalna stranka iz Srijema, Socijaldemokratska stranka iz Hrvatske i Slavonije i neki izvanstranački političari, npr. F. Potočnjak, skupina oko Kulmera i Nikolića i neki drugi. Ubrzo Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije zbog naglašenog antiaustrijskog stajališta izlazi iz Koalicije 1906. godine, kao i Srpski radikali iz Srijema. *Raison d'être* osnutka Hrvatsko-srpske koalicije bili su:

a) koristeći se austro-mađarskim sukobom, vezati se uz oporbu uz određene garancije Mađara (podupiranje sjedinjenja Hrvatske s Dalmacijom) i b) zatamiti hrvatsko-srpske sukobe u Hrvatskom i Dalmatinskom saboru i cjelokupnom političkom životu Trojedne: ujedinjenje Hrvatske s Dalmacijom i Istrom pomoglo bi i Ugarskoj i postizanju njezine neovisnosti. Protuaustrijski karakter tog pravca bio je očit. Premisa cijele političke akcije temeljila se na pretpostavci uspjeha mađarske oporbe i promjeni srpske politike - odnosno akciji Srba da zajedno s Hrvatima porade na jačanju Trojedne - ujedinjenjem Dalmacije i Istre s Hrvatskom i njezinom kasnijem osamostaljenju. (Prema: ENGELSFELD, N.: *nav. dj.* str. 278. - 279.)

hrvatsko-srpske koalicije, premda u prvo vrijeme nije prihvaćao velikoaustrijsku ideju kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda koji se sa svojim programom pojavio u jesen 1905. godine ne shvaćajući ulogu novih političkih faktora.²⁶

Dolazak Hrvatsko-srpske koalicije na vlast 1906. godine te izjava Frana Supila, zastupnika Hrvatsko-srpske koalicije, u Hrvatskom saboru 25. veljače 1907., da "ako sreća padne pa Bosna i Hercegovina izadje iz okvira monarhije ako već ne može biti hrvatska, radije neka bude srpska nego tuđinska", utjecali su na to da je vodstvo Hrvatske narodne zajednice pružilo odlučnu potporu aneksiji.²⁷

Svjedočanstvo o stavu vodstva Hrvatske narodne zajednice o tome nalazimo u pismu dr. Ive Pilara upućenom Jurju Biankiniju, osnivaču Hrvatskog kluba, s kojim 1894. godine osniva Stranku prava u Dalmaciji i koji je bio potpisnik Riječke rezolucije 11. rujna 1908. godine. U tom ga pismu Pilar odvrća od poticanja hrvatsko - srpske suradnje i upozorava ga da u Bosni i Hercegovini djeluje jaka organizirana mreža srpske nacionalne promidžbe te da on osobno podržava aneksiju BiH. Političare Hrvatsko - srpske koalicije smatrao je odgovornima za slabe mogućnosti pridruživanja Bosne i Hercegovine Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji jer su svojim protumonarhijskim djelovanjem proigrali povjerenje vladajućih krugova pritom zaboravljajući da imaju obveze prema Hrvatima u Bosni i Hercegovini. Smatra da su se Srbi priklonili Hrvatima samo privremeno, zbog toga da im ostave slobodne ruke u Bosni i Hercegovini, ne shvaćajući da će kada Bosna postane njihova, i Hrvatska i Slavonija pasti u njihove ruke.²⁸

Tim pismom dr. Pilar, kao glavni ideolog Hrvatske narodne zajednice, nastojao je utjecati da se politika Hrvatsko-srpske koalicije što manje upliće u bosanskohercegovačka politička zbivanja. Međutim, i pored toga Hrvatska narodna zajednica je u više navrata surađivala sa srpskim političkim krugovima u Bosni i Hercegovini tražeći različite modalitete za rješenje konkretnih problema koji su se pojavljivali na političkoj sceni.

Prema stajalištu Hrvatske narodne zajednice, rješenje hrvatskog nacionalnog problema u Bosni i Hercegovini bilo je moguće jedino unutar jedne moćne srednjoeuropske države, gdje bi se Hrvati mogli razvijati u socijalnom i kulturnom pogledu, uz očuvanje hrvatskog nacionalnog identiteta. Pripojenje Bosne i Hercegovine nekoj od balkanskih država Hrvatska narodna zajednica je odlučno odbacivala.

Kroz različite faze državno-pravnog poretka razvijala se i evoluirala politika Hrvatske narodne zajednice prema ostalim građanskim političkim strankama tog vremena.

Predaneksijsko razdoblje obilježila je srpsko-muslimanska suradnja u borbi za vjersko-prosvjetnu autonomiju a postaneksijsko razdoblje bilo je obilježeno sukobom između Hrvatske narodne zajednice i nadbiskupa Stadlera, odnosno Hrvatske katoličke udruge. U razdoblju ustavnosti i parlamentarizma od 1910. godine Hrvatska narodna zajednica je tražila način da surađuje s ostalim političkim strankama. Početkom Prvog svjetskog rata 1914. godine, Hrvatska narodna zajednica, kao i ostale građanske političke stranke, prestala je djelovati.

Međutim, austrougarski državni planovi, koji su tijekom Prvog svjetskog rata imali za cilj pripojenje Bosne i Hercegovine jednoj ili drugoj državnoj polovici ili čak podjelu

26) GROSS, M.: *Hrvatska politika...nav. dj.*, str. 23.

27) Više o tome: GRIJAK, Zoran: *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb 2001., str. 182.

28) GRIJAK, Z.: *nav. dj.*, str. 182. - 183. Usp. PILAR, Ivo: *Svjetski rat i Hrvati*, u knjizi *Usud hrvatskih zemalja*, Zagreb 1997, str. 117. - 118.

Bosne i Hercegovine između Austrije i Ugarske, utjecali su na politički život u Bosni i Hercegovini te se javljaju istaknuti pojedinci sa svojim prijedlozima rješenja nacionalnog pitanja i uopće karaktera državnopravnog ustrojstva Bosne i Hercegovine nakon Prvog svjetskog rata.

U svezi s tim potrebno se osvrnuti na djelovanje dr. Ive Pilara i njegov stav prema nacionalnom pitanju u Bosni i Hercegovini.²⁹

Osnovna misao koja se provlači kroz sva Pilarova djela odnosi se na rješenje hrvatskog pitanja te hrvatskog prava na Bosnu i Hercegovinu koje se temelji na povijesnom, etničkom i geopolitičkom pravu. Pilar pod hrvatskim zemljama razumijeva "skup historičko-političkih zemalja na jugu austrougarske monarhije, koje su nekad sačinjavale sastavni dio hrvatske države, u kojima stanuju još danas Hrvati kao pretežni ili barem znatni dio pučanstva". U hrvatske zemlje ubraja Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju, Bosnu, Hercegovinu i Istru.³⁰ Između 1906. i 1908. godine politički program Hrvata temelji na ravnopravnosti i podupiranju Srba i Muslimana "...svagdje, gdje nijesu protiv nas, a to ćemo činiti i svakome ko je uz naš cilj". Što se tiče muslimana Bosne i Hercegovine, od njih "...ne zahtijevamo da budu Hrvati, samo da ne budu protiv nas". Odnos prema ostalim vjerama u BiH uvjetuje reciprocitetom u međusobnim odnosima, pa u svezi s tim, u *Pro memoriji* se naglašava da će hrvatska politika u BiH podupirati sve vjere "koliko ne rade protiv naroda i našeg cilja i u koliko bez njih ne možemo da radimo". Prema političkim strankama i političarima u hrvatskim zemljama Pilar zauzima neutralan stav te, po njemu, ukoliko ne mogu da nam pomognu, "samo nek se ne miješaju u naše poslove".³¹

Osnovni problem kod rješenja hrvatskog pitanja odnosio se na rascjepkanost hrvatskih zemalja. Dualističko rješenje cijepalo je hrvatski teritorij. Banska Hrvatska, Dalmacija te Bosna i Hercegovina bile su za Pilara idealna geopolitička cjelina, kojom su u daljnjoj i bližoj povijesti nastojale ovladati sile u usponu.³²

Činilo se da je taj problem bio otklonjen aneksijom Bosne i Hercegovine 1908. godine kad su se sve hrvatske zemlje našle u istoj državi. Proglas o aneksiji izazvao je uznemirenost srpskoga i muslimanskog pučanstva, za razliku od hrvatskog koje je vijest o aneksiji pozdravilo s otvorenim oduševljenjem jer su hrvatski politički krugovi smatrali da se time stvaraju pretpostavke za ujedinjenje Bosne i Hercegovine sa hrvatskim zemljama.

Otvorenu potporu aneksiji Bosne i Hercegovine dala je Hrvatska narodna zajednica i zbog bojazni koje su proizlazile iz spoznaje o političkim nastojanjima Srba da Bosnu i Hercegovinu istrgnu iz sklopa Monarhije i povežu je sa Srbijom.

Austrougarskim državnim vrhovima bili su potrebni određeni politički krugovi na bosanskohercegovačkom terenu koji će podržati aneksiju a Hrvatska narodna zajednica se jedina od svih stranaka javno izjašnjavala za aneksiju.

Pilar u to vrijeme, između ostalog, ističe da "grkoistočnjaci i muslimani bijahu odlučno protiv aneksije, grkoistočnjaci uzbuđeno i strasno a muslimani dostojno i povučeno, postali su Hrvati u doba aneksione krize jedinom podporom vlade".³³

29) Više o tome: PAVLIČEVIĆ, Dragutin: *O vremenu i prostoru djelovanja dra. Ive Pilara*, Godišnjak Pilar, Prinosi za proučavanje života i djela dra. Ive Pilara-sv.II., Zagreb 2002., str. 68. - 81.

30) PILAR, Ivo: *Politički zemljopis hrvatskih zemalja, geopolitička studija*, Sarajevo 1918., str. 5. (Pretišak, Zagreb 1995.)

31) PILAR, I.: *Pro memoria*, str. 20.

32) MATKOVIĆ, Stjepan: *Političke prilike "nagodbene" Hrvatske u očima Ive Pilara*, Godišnjak Pilar, Prinosi za proučavanje života i djela dra. Ive Pilara, sv. I., Zagreb 2001., str. 54.

33) PILAR, Ivo: *Južnoslavensko pitanje i svjetski rat*, Varaždin 1990., str. 272. (dalje: Južnoslavensko

Početkom listopada 1908. godine predstavnici Hrvatske narodne zajednice dr. Nikola Mandić, dr. Ivo Pilar i dr. Jozo Sunarić izrazili su zahvalnost hrvatskog naroda za aneksiju na audijenciji kod cara Franje Josipa I.

Pilar je poručivao političkom vodstvu Monarhije da bi se trebali osloniti na Hrvate katolike u Bosni i Hercegovini za "preodgajanje" muslimana i stvaranje zajedničke brane protiv Srba i njihovog prodiranja na Zapad.³⁴

U svezi s tim predsjednik Hrvatske narodne zajednice dr. Nikola Mandić izradio je memorandum u kojem moli potporu dinastije do sada zapostavljenom, lojalnom i dinastičkom hrvatsko-katoličkom elementu, koji sada ima zadaću da obzirnom taktikom odgoji muslimane u dinastičkom duhu. Smatrao je da bi hrvatsko-muslimanska većina bila brana velikosrpskom prodiru i pripremila bi put Monarhiji kao velesili na Jadranu sjedinjenjem Bosne i Hercegovine s Dalmacijom te Hrvatskom i Slavonijom.³⁵

Pozitivan stav Hrvatske narodne zajednice prema aneksiji bio je uvjetovan težnjom za bližom vezom s Hrvatima u Hrvatskoj te nadom o pripojenju Bosne i Hercegovine Hrvatskoj u formi trijalizma. Trijalizam kao politička misao javlja se u hrvatskim političkim krugovima početkom XX. stoljeća. Nezadovoljstvo negativnim posljedicama dualizma dolazi naročito do izražaja između 1905. i 1908. godine, a postojeće stanje se nastojalo riješiti idejama o pretvaranju dualističke državu u trijalističku i to obuhvaćanjem svih južnih slavenskih zemalja Monarhije u treće ravnopravno državno tijelo.³⁶

Definicijama trijalizma bavili su se mnogi. Primjerice, istaknuti britanski povjesničar Seton Watson³⁷ definirao je trijalizam u užem smislu kao "Ujedinjenje Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne i Hercegovine, Rijeke i Istre u jedno državno tijelo unutar Monarhije", te u širem smislu "trijalizam bi značio ništa manje nego ujedinjenje svih Hrvata, Srba i Slovenaca Monarhije u jedno autonomno državno tijelo, koje bi prema Ugarskoj i Austriji stupilo u sličan odnošaj pragmatičke unije, kakav postoji između Austrije i Ugarske".³⁸

Najistaknutiji zagovornik ideje o trijalističkom preustroju Austro-Ugarske Monarhije u Bosni i Hercegovini bio je nadbiskup Josip Stadler, kojem se tijekom Prvog svjetskog rata u političkim nastojanjima pridružuje bivši politički protivnik dr. Ivo Pilar. Od početka svog političkog djelovanja zahtijevao je sjedinjenje Bosne i Hercegovine s Hrvatskom te trijalistički preustroj Monarhije.

Ustavno razdoblje, koje je trajalo od 1910. do 1914. godine, predstavljalo je važnu etapu u razvoju političkih odnosa u BiH. Unutar Hrvatske narodne zajednice dogodile su se promjene u vodstvu stranke. Za novog predsjednika izabran je dr. Jozo Sunarić.³⁹

pitanje)

34) KRIŠTO, Jure: *Uloga Ive Pilara u hrvatskom organiziranju u Bosni i Hercegovini*, Godišnjak Pilar, Prinosi za proučavanje života i djela dra. Ive Pilara, sv. I., str. 92.

35) GROSS, M.: *Hrvatska politika...nav. dj.*, str. 33. Usp.: ĐAKOVIĆ, L.: *nav. dj.*, str. 276; IMAMOVIĆ, M.: *nav. dj.*, str. 189. - 202.

36) Opširnije o tome: PILAR, I.: *Južnoslavensko pitanje...nav. dj.*, str. 363. - 370.

37) R. W. SETON, WATSON (1879. - 1951.) Bio je ugledni britanski povjesničar i diplomat škotskog podrijetla. Batio se istraživanjem povijesti Austro-Ugarske Monarhije. (Više o tome: *Opća enciklopedija JLZ*, Zagreb 1981., sv. VII., str. 387.)

38) PILAR, I.: *Južnoslavensko pitanje.*, str. 364.

39) *Kršćanska obitelj*, god. XII. (1911.), br. 19., str. 198. Usp.: *Arhiv Franjevačke provincije*, Spisi Provincije, sv. 62., f. 466. - 467. U Arhivu Franjevačke provincije u Mostaru nalazi se otvoreno pismo koje su potpisali dr. Tugomir Alaupović, dr. Luka Čabradić, dr. Jozo Dujmušić, Kosta Đebić Marušić, sve istaknuti

Zakonodavna aktivnost u bosanskohercegovačkom Saboru bila je skromna a atentatom na Franju Ferdinanda 28. lipnja 1914. prekinuta je mogućnost sankcioniranja nekih u Saboru usvojenih zakona i realizacija projekata za koje su već bila osigurana novčana sredstva.

U početku saborskog rada sve su stranke nastupale zajednički bez obzira na konfesionalne razlike u odnosu prema Zemaljskoj vladi. S vremenom dolazi do stranačkog frakcioniranja, koalicijskog prestrojavanja, vraćanja mandata i dopunskih izbora na upražnjena mjesta. Razlike u stranačkim i nacionalnim odnosima posebice su dolazile do izražaja prilikom rasprava o agrarnom pitanju kao najvažnijem zakonskom projektu kojim se Sabor bavio, kao i tijekom rasprava o jezičnom pitanju.

Saborske frakcije su se postupno profilirale kroz rad Sabora kombinacijama, sastavljanjem ili raspadanjem saborskih klubova. Međunacionalni odnosi zbog suprotnosti u pogledu nacionalnih težnji često su bili prožeti taktiziranjem, ustupcima, napuštanjem dotadašnjih stavova, pritom praveći razliku između programskih ciljeva i tzv. real-politike. Srpsko - hrvatski odnosi u bosanskohercegovačkom Saboru bili su prožeti napetostima, izuzev kratkotrajnih povezivanja, nisu mogli pronaći zajednički stav prvenstveno zbog različitih koncepcija pri rješavanju nacionalnog pitanja.

Za razliku od stajališta nadbiskupa Stadlera i Hrvatske katoličke udruge, koji su podupirali promidžbu protiv Srba, Hrvatska narodna zajednica je odnose prema Srbima temeljila na reciprocitetu u međusobnim odnosima.⁴⁰ Hrvatska narodna zajednica nije negirala postojanje srpske nacije u Bosni i Hercegovini, ali je zahtijevala da i Srbi prihvate hrvatsko državno pravo.

Kratkotrajna suradnja Srba i Hrvata (tijekom ljetnog zasjedanja bosanskohercegovačkog Sabora 1910. godine) bila je uvjetovana brojnim razlozima. Predstavnici Srpskog kluba i Hrvatske narodne zajednice složili su se s načelom "potpunog narodnog jedinstva" Srba i Hrvata i dogovorili se da se neće protiviti činjenici što Hrvati zovu Bosnu i Hercegovinu hrvatskom i svoj jezik hrvatski, a što Srbi zemlju i jezik zovu srpskim imenom.⁴¹ Međutim, čak i u trenutku kad je 1910. godine izgledalo da je otklonjen nespo razum oko naziva jezika, *Srpska riječ*, kao organ Srpskog poslaničkog kluba, tumačila je pojam ravnopravnosti pisama tako da bi ćirilici kao "pismu većine" trebalo pripasti prvenstvo. Činjenica da je Srpski klub pristao na ravnopravnost jezika i pisma *de facto* je značila priznanje hrvatske nacije u Bosni i Hercegovini. Zakon o uređivanju službenog i nastavnog jezika u Bosni i Hercegovini proglašen je tek na II. sjednici Sabora Bosne i Hercegovine održane 30. prosinca 1913. godine i čekao je vladarevu sankciju.⁴²

Međutim, autonomija Bosne i Hercegovine u okviru Austro-Ugarske Monarhije na postojećim državno-pravnim temeljima bila je iz taktičnih razloga osnova srpske građanske politike nakon aneksije. Istupi srpskih zastupnika u radu bosanskohercegovačkog Sabora

članovi Hrvatske narodne zajednice, te Anto Tadarić i Marko Raguz, predsjednik "Matice radnika Hrvata", u kojem predlažu za novog predsjednika Hrvatske narodne zajednice dr. Jozu Sunarića umjesto dr. Nikole Mandića koji je svojim postupcima i aferom s mađarskom agrarnom i komercijalnom bankom izazvao skandal u redovima Hrvatske narodne zajednice. (Usp: DŽAMONJA, Đuro: "Dr. Nikola Mandić, politički vođa Hrvata u Bosni i Hercegovini i Privilegirana agrarna banka u Sarajevu", Mostar 1909. - prilog broju 8. i 9. "Radničke obrane")

40) Više o tome: ĐAKOVIĆ, L.: *Političke organizacije...nav. dj.*, str. 329.

41) GROSS, M.: *Hrvatska politika...nav. dj.*, str. 41.

42) ABIH, ZMF, Pr BH, 10/1914. Usp.: Stenografski izvještaj druge sjednice Sabora Bosne i Hercegovine održane 30. prosinca 1913. u Sarajevu.

vačkog Sabora jasno ocrtavaju glavne smjerove djelovanja srpske građanske politike u Bosni i Hercegovini. Primjerice, dr. Milan Srškić naglasio je da se Srbi nikad neće identifikirati s hrvatskim državno-pravnim aspiracijama, te je osudio gledište Hrvatske narodne zajednice koja je zahtijevala kao uvjet za savezničke odnose sa Srbima priznanje hrvatskog državno-pravnog programa. Takvu politiku smatra štetnom jer usporava proces nacionalnog osvješćivanja u smislu "narodnog jedinstva i potpunom asimiliranja Srba i Hrvata".⁴³

Predstavnici Hrvatske narodne zajednice obvezali su se poduprijeti program obveznog otkupa kmetova, pa je predsjednik stranke u to ime i u ime "narodnog jedinstva Srba i Hrvata" 12. i 13. rujna 1910. potpisao pakt.⁴⁴ Na suradnju srpskih i hrvatskih političara utjecao je pokret hrvatskih i srpskih kmetova, štrajk u Bosanskoj krajini i Posavini u ljeto i jesen 1910. godine.

Prema izvješću Zemaljske vlade, Zajedničkom ministarstvu financija 12. studenog 1910. kmetovski nemiri su bili smetnja kako hrvatskim, tako i srpskim političarima koji su nastojali izbjeći sukob s Vladom i postići određen kompromis s članovima Muslimanskog kluba.⁴⁵

U to vrijeme u Hrvatskoj dolazi do prekida suradnje između bana Tomašića i Hrvatsko-srpske koalicije, što se posredno odražava i na srpsko - hrvatske odnose u bosanskohercegovačkom Saboru.⁴⁶

Politika srpsko - hrvatske suradnje nije imala potporu većine članova hrvatskog kluba te je konačno nakon što je Hrvatska narodna zajednica napustila načelo obveznog otkupa kmetova raskinula sporazum sa Srpskim klubom.

Neriješen državopravni položaj Bosne i Hercegovine i suprotna stajališta njegova rješenja u političkim programima stranaka, različita interpretacija pojma "narodno jedinstvo", samo su neki od razloga zašto nije bilo moguće nastaviti suradnju u Saboru. Napustivši načelo obveznog otkupa kmetova, Hrvatska narodna zajednica se sve više okretala suradnji s Vladom i muslimanskim predstavnicima koji su predstavljali zemljoposjednike. Muslimanski zastupnički klub, koji je bio ujedno i vodstvo Muslimanske narodne organizacije, i zastupnici obiju hrvatskih političkih skupina, Hrvatske narodne zajednice i Hrvatske katoličke udruge, sklopili su 31. ožujka 1911. i formalni pakt o političkoj suradnji.⁴⁷ U tom paktu je istaknuto da muslimani stoje "na stanovištu autonomije Bosne i Hercegovine u kakvom god državno-pravnom sklopu Habsburške Monarhije", što je značilo da oni pod tim uvjetom ne bi bili ni protiv njenog trijalističkog preuređenja u smislu hrvatskih državno-pravnih težnji.⁴⁸ Muslimani su se obvezali glasovati

43) ABiH, Bosanskohercegovački sabor, 1910./1911., I. zasjedanje, III. sv. LX sjednica. str. 1009. - 1023., LXXV. sjed. str. 1569.

44) ABiH, Bosanskohercegovački sabor, 1910./1911., I. zasjedanje, III. sv. LX. sjednica, str. 1024., 1025., 1075. Usp.: GROSS, M.: *nav. dj.*, str. 41.: "Mandić i Sunarić su isticali da je njihov zahtjev za sjedinjenjem Bosne i Hercegovine s Hrvatskom ideal, ali da se kao realni političari, koji u interesu domaćeg stanovništva, žele ekonomski i kulturni napredak Bosne i Hercegovine, nastoje učvrstiti suradnju sa Srbima i Muslimanima, iako su oni protivnici hrvatskog državnog prava"; ABiH, Bosanskohercegovački sabor, 1910., I. zasjedanje I. sv., XIII. sjednica, str. 265. - 266.

45) ABiH, Pr. BiH 1778/1910.

46) Više o tome: GROSS, M.: *nav. dj.*, str. 41. - 45.

47) JUZBAŠIĆ, Dževad: *Nacionalno politički odnosi u bosanskohercegovačkom saboru i jezično pitanje (1910. - 1914.)*, Sarajevo 1999., str. 85.

48) Isto.

za nacrt jezičnog zakona koji su podnijeli Hrvati a Hrvati su se obvezali da će glasovati "za vladinu osnovu o davanju zajmova za dobrovoljno otkupljivanje kmetovskih selišta s preinakama agrarnog odbora", te da će nastojati da se hrvatski i muslimanski kmetovi što prije otkupe.

Hrvatski zastupnici su u Saboru često izjavljivali želju da su "muslimani opet ono što su im bili i pradjedovi, tj. Hrvati".⁴⁹

Prema izvješću Zemaljske vlade u Sarajevu, bečkom ministarstvu izdvajanje u muslimanskom poslaničkom klubu dogodilo se zbog neslaganja prema nacionalnoj politici. Muslimane ne zanima jezično niti nacionalno pitanje, "oni ne žele od Srba napraviti neprijatelje koji bi im mogli biti opasniji od kmetova".⁵⁰ Skupina okupljena oko Dervišbega Miralema nastavila je političku suradnju sa Srbima, ne razlikujući se stavovima od ostatka pripadnika Muslimanskog kluba o nacionalnom i agrarnom pitanju.⁵¹

Za razliku od mnogih drugih, u to vrijeme u Bosni i Hercegovini nadbiskup Stadler je dobro prepoznao osjećaje muslimana. Naime, oni se još uvijek nisu smatrali ni Srbima ni Hrvatima. Drugim riječima, znali su što nisu, ali ne i što jesu.⁵²

U muslimanskim krugovima postojalo je uvjerenje o potrebi korjenitih promjena. Smatrali su da zbog svoga specifičnog položaja mogu pridonijeti ideji srpsko - hrvatskog jedinstva, ali je uglavnom sve ostalo na istome.

Srbi su vjerovali da je glavni zadatak muslimansko - hrvatskog bloka bio da se muslimane prikloni hrvatskim nacionalnim ciljevima i da se na taj način osigura kulturna premoć Hrvatima.⁵³ Stoga Srpski saborski klub pokušava svim sredstvima razbiti muslimansko - hrvatsku koaliciju.

Hrvatski klub u bosanskohercegovačkom Saboru, napose predstavnici Hrvatske narodne zajednice, zacijelo su smatrali da muslimansko - hrvatska koalicija predstavlja važan korak k državnim ciljevima koje su zastupali. Međutim, spajanje Muslimanske narodne organizacije i Muslimanske samostalne stranke u Ujedinjenu muslimansku organizaciju onemogućilo je ostvarenje tih ciljeva. Naime, program nove Ujedinjene muslimanske organizacije u državnompravnom pogledu stoji na stajalištu autonomije Bosne i Hercegovine, bez obzira u kakvom se položaju nalazila Austro-Ugarska Monarhija. U programu se ističe da Ujedinjena muslimanska organizacija isključuje kako dualističku tako i trijalističku politiku koja podrazumijeva pripajanje Bosne i Hercegovine kao županije Ugarskoj, odnosno Hrvatskoj.⁵⁴

Nakon stvaranja Ujedinjene muslimanske organizacije skupina okupljena oko Dervišbega Miralema predstavila se kao stara Muslimanska narodna organizacija i konstituirala se kao Egzekutivan odbor Muslimanske narodne organizacije te je 30. prosinca 1911. godine pokrenula *Novi Musavat* kao svoj organ i istaknula svoju privrženost politici suradnje sa Srbima, a prema Hrvatima je zauzela negativan stav.

49) Više o tome: ABiH, Bosanskohercegovački sabor 1910./1911., LXIII. sjednica, str. 1091. - 1095. Usp.: Isto, LXV. sjednica, str. 119.

50) Zemaljska vlada ZMF, Pr. BiH 493/1911.

51) Dervišbeg Miralem zastupao je stajalište da problem službenog naziva jezika između sebe sporazumno trebaju riješiti Srbi i Hrvati, koji bi onda prihvatili i muslimani

52) ZOVKO, Ljubomir: *Bosna i Hercegovina u vrijeme austrougarske uprave 1878. - 1918.*, Zbornik radova Pravnog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, Mostar 2005., str. 18.

53) *Obzor*, 2. 6. 1911.

54) *Zeman*, 2. 9. 1911. Usp.: Isto, 5. 9. 1911.

Muslimanska politika u bosanskohercegovačkom Saboru bila je obilježena procesima političke "diferencijacije", ali i pored toga muslimansko - hrvatski pakt se u načelu pokazao stabilnim. Zemaljska vlada nije htjela da se u Saboru oslanja isključivo na muslimansko - hrvatsku koaliciju pa je insistirala na stvaranju tzv. radne većine sastavljene od zastupnika svih triju nacionalnih skupina. Vlada nije težila jednoglasnosti sabora, nego okupljanju onih zastupnika, muslimana, Srba i Hrvata koji su bili spremni raditi na ozakonjivanju različitih projekata vezanih za potrebe i razvoj zemlje kao cjeline.⁵⁵

Najvažnije pitanje koje je tijekom austrougarske vladavine nametalo potrebu rješenja i koje je u Saboru bilo kamen spoticanja i stranačkih neslaganja bilo je agrarno pitanje. To pitanje se samo po sebi nametalo jer u zemlji koja je u strukturi poljoprivrednog stanovništva imala 47% žiteljstva u kmetском odnosu svaka politička stranka je morala svojim programom obuhvatiti to pitanje kao prioritetan i prvorazredan zadatak.⁵⁶

Problematici agrarnog pitanja bilo je potrebno oprezno pristupiti jer, osim što je to bio gospodarski i socijalni problem, rješenje stanja u agraru bilo je i te kako političko pitanje. Agrarno pitanje dovelo je do stvaranja muslimansko - hrvatskog pakta, pojavu disidentskih grupa u muslimana i razbijanje jedinstvenog Srpskog kluba.⁵⁷

Kmetovska selišta su bili posjedi na kojima je jedna kmetска obitelj imala tzv. kmetско pravo. To je pravo korištenja zemljišta koje je pripadalo jednoj kmetovskoj obitelji na kmetovskom selištu. Ono je nasljedno, ali se nije moglo ni prodati ni prenijeti. Postojalo je nekoliko načina rješenja agrarnog pitanja, kao što su: slobodna pogodba veleposjednika i kmeta, podjela na pola, obligatoran i fakultativan način.

Hrvatska građanska politika u Bosni i Hercegovini je u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije po svojoj djelatnosti i psihologiji bila tipičan odraz položaja jedne manjine koja može steći relativnu snagu samo oslonom na Hrvatsku i pridobivanjem Muslimana u Bosni i Hercegovini. Između potrebe da pomogne hrvatskom seljaku ili ostvari nacionalne aspiracije, hrvatska građanska politika odlučila se za ovo drugo. Za nju je sporazum s begovatom bio važniji od oslobođenja hrvatskih kmetova jer je brže mogao dovesti do njene afirmacije pogotovo stoga što hrvatsko građanstvo nije bilo ekonomski doraslo za napor i teške probleme pri oslobođenju kmetova.⁵⁸

To je bio osnovni razlog zašto Hrvatska narodna zajednica nije u svom izbornom programu iznijela konkretno stajalište o agrarnom pitanju.

Primjerice, u predustavnom razdoblju predsjednik Hrvatske narodne zajednice dr. Nikola Mandić je u pismu upućenom prijestolonasljednikovom ađutantu Broschu napisao da svi Hrvati i franjevci žele riješiti agrarno pitanje u interesu aga i kmetova te se žalio što konkurencija austrijskih i mađarskih banaka loše utječe na hrvatsku politiku.⁵⁹ Dr. Ivo Pilar, pišući o pokušaju srpskih građanskih krugova da agrarno pitanje u Bosni i Hercegovini riješe u svoju korist, između ostalog, ističe da: "Agrarnom reformom prešao bi zemljišni posjed iz ruku begova u ruke kmetova. Ali otprilike 74% bosanskih kmetova su pravoslavni (od ukupnog pučanstva ima 43% pravoslavnih), te bi Srbi time dobili

55) IMAMOVIĆ, Mustafa: *Historija države i prava BiH*, Sarajevo 2003., str. 263.

56) ĐAKOVIĆ, L.: *Političke organizacije...nav. dj.*, str. 254.

57) IMAMOVIĆ, M.: *Pravni položaj...nav. dj.*, str. 236.

58) GROSS, M.: *Hrvatska politika...nav. dj.*, str. 10 - 11.

59) Više o tome: DŽAMONJA, Đ.: *Dr. Nikola Mandić, politički vođa Hrvata u Bosni i Hercegovini i Privilegirana agrarna banka u Sarajevu...nav. dj.*

u svoje ruke veći dio zemlje i snaga bi razmjerno porasla. Postali bi pravim gospodarima zemlje i bio bi važan korak u pravcu osvojenja Bosne.”⁶⁰

Zakon o fakultativnom otkupu kmetovskih selišta izglasan je većinom glasova hrvatsko - muslimanske koalicije 4. i 5. travnja 1911. te nekolicine srpskih predstavnika i muslimanskih disidenata. Nakon izglasavanja zakona muslimanski veleposjednici su shvatili da su izvanredno važan čimbenik za koji se bore i Srbi i Hrvati a Vlada nastoji očuvati njihov povlašten položaj. Zato su s pravom smatrali da će upravo kao muslimanski element na religioznoj osnovi, strogo odijeljen i od Srba i od Hrvata, moći igrati važnu ulogu jezička na vagi.⁶¹

Tim zakonom dotadašnja praksa pri otkupu kmetova dobila je pravnu snagu, ali s tom razlikom što je zakon osiguravao potrebna financijska sredstva za otkup te obvezno posredovanje zemaljskih vlasti. Ako se kmet i aga sporazume o otkupu i cijeni, Vlada je dužna posredovati i pozajmiti kmetu cijeli otkupni iznos koji će kmet tijekom više godina otplaćivati uz kamatnu stopu koja će biti povoljnija od bankovne.

Međutim, realizacija tog zakona nije tekla kako se planiralo. Zadnjih mjeseci svoje djelatnosti bosanskohercegovački Sabor je veliku pozornost posvećivao agrarnom pitanju i planovima oko pretvaranja fakultativnog u obvezni otkup kmetova.

Prvi svjetski rat označio je kraj političkog djelovanja građanskih političkih stranaka, a raspuštanjem bosanskohercegovačkog Sabora carevim dekretom 6. veljače 1915. i formalno su nestali razlozi za njihovo djelovanje. Tijekom Prvog svjetskog rata javljaju se različite koncepcije rješenja nacionalnog pitanja kako unutar bosanskohercegovačke politike tako i unutar austrougarskih vojnih i političkih krugova. Zahtjevi za trijalističkim preustrojem Monarhije nisu imali mnogo izgleda za uspjeh. Tome su svakako pridonosili promijenjeni odnosi između Austrije i Ugarske. Nositelji trijalističke koncepcije u Austriji, suočeni s ratnim poteškoćama, sve više su pristajali na modificirani dualizam smatrajući takvu politiku osnovom za opstanak Austro-Ugarske Monarhije. Stadlerov politički krug u svojim političkim nastojanjima oslanjao se na austrijske političke krugove a razloge takve politike dr. Ivo Pilar objašnjava povijesnim iskustvom koje su Hrvati imali s Mađarima.⁶²

Svoje rješenje reguliranja državnopravnog položaja Bosne i Hercegovine nadbiskup Stadler je iznio u *Promemoriji*, koju su dr. Ivo Pilar i ing. Josip Vrancaš⁶³ predali kao osobni izaslanici nadbiskupa Stadlera u kolovozu 1917. godine caru Karlu.⁶⁴

Promemorija nadbiskupa Stadlera temelji se na prijedlogu da Hrvatska, Slavonija, Dalmacija i Bosna i Hercegovina trebaju postati jedno jedinstveno upravno područje, kojemu bi se eventualno priključile Istra i Kranjska. Predloženom području trebaju se priključiti otoci Cres, Krk i Lošinj. Navedeno područje bi trebalo biti spojeno s Monar-

60) PILAR, I.: *Južnoslavensko pitanje*, str. 296. - 297.

61) GROSS, M.: *nav. dj.*, str. 49. Usp. IMAMOVIĆ, M.: *Pravni položaj...nav. dj.*, str. 236. - 248.

62) Više o Pilarovu spomen-spisu: GRIJAK, Z.: *nav. dj.*, str. 552. - 554. Usp. MATIJEVIĆ, Zlatko: *Političko djelovanje dra. Ive Pilara i pokušaj rješavanja Južnoslavenskog pitanja u Austro-Ugarskoj Monarhiji (ožujak-listopad 1918)*, Prinosi za proučavanje života i djela dra. Ive Pilara, sv. I., str. 156. - 159.

63) Josip Vrancaš (Sopron, Mađarska, 22. 3. 1859. - Zagreb, 15. 12. 1932.). Arhitekt, izgradio je sarajevsku katedralu, biskupsku rezidenciju i palaču Vlade u Sarajevu te Prvu hrvatsku štedionicu u Zagrebu i druge reprezentativne građevine. Pripadao je Stadlerovom pravaškom političkom krugu. (*Hrvatski leksikon*, sv. II, Zagreb, 1997., str. 621.)

64) Opširnije o *Promemoriji*: ĐAKOVIĆ, Luka: *Položaj Bosne i Hercegovine u austrougarskim koncepcijama jugoslavenskog pitanja 1914. - 1918.*, Tuzla 1981., str. 156. - 159.

hijom kao zajedničko njeno nedjeljivo područje. Kao protutežu "mađarskom rješenju" jugoslavenskog pitanja u okviru Monarhije, Stadler i krug okupljen oko njega predlažu hrvatsko rješenje tog pitanja. Važno je istaknuti postojanje *Promemorije* Ive Pilara, koju je predao caru Karlu I. (IV.) prilikom te iste audijencije na kojoj su on i Josip Vancaš predali Stadlerov spis.

Pilar u svojoj *Promemoriji* upozorava na nužnost rješavanja južnoslavenskog pitanja u hrvatskom smislu kao pretpostavke rješenja istočnog pitanja. Autor upozorava da opstojnost Austro-Ugarske Monarhije ovisi o rješenju tog pitanja a govoreći o uzrocima ranijih neuspjeha, smatra da glavni razlog leži u povezivanju južnoslavenskog pitanja s općom rekonstrukcijom Monarhije i trijalističkim nastojanjima kojima se nije ništa postiglo. Protivio se promjeni dualističkog sustava nakon rata te se zauzeo za rješenje južnoslavenskog pitanja uz što manje promjene postojećeg državnopravnog ustroja.⁶⁵ Odlučan u tvrdnji da rješenje južnoslavenskog pitanja treba poduzeti u hrvatskom smislu upozorio je da se, pored navedenih poduzetih planova za općom rekonstrukcijom Monarhije u trijalističkom smislu, uzrok krize na njezinom jugu iznjedrio iz nesprenosti Ugarske da dopusti jedino moguće i svrhovito rješenje u hrvatskom smislu, a tim nezadovoljstvom su se vješto koristili Srbi koji su uspjeli pridobiti Hrvate za politiku Hrvatsko - srpske koalicije, prisvajajući si pritom "kulturnu misiju" za područja kojima teže.⁶⁶

Svibanjska deklaracija Jugoslavenskog kluba u Carevinskom vijeću u Beču i njeni odjeci djelovali su na bosanskohercegovačke Hrvate u smislu južnoslavenskog povezivanja unutar Monarhije, napose zbog činjenice da su Svibanjsku deklaraciju najprije prihvatili franjevci u svojim izjavama krajem 1917., odnosno početkom 1918. godine. Muslimanski politički predstavnici imali su autonomistički stav i odbijali su stupanje u kontakt s predstavnicima Jugoslavenskog kluba. Početkom kolovoza 1917. godine bila je odobrena audijencija kod cara najutjecajnijem političaru Muslimanske narodne organizacije Šerifu Arnautoviću⁶⁷ i dr. Safet-begu Bešagiću.⁶⁸ Tom prilikom, 17. kolovoza Šerif Arnautović je predao caru memorandum u kojem je izražen stav Muslimanske narodne organizacije o rješenju državnopravnog položaja Bosne i Hercegovine njenim priključenjem Ugarskoj s osiguranom autonomijom.⁶⁹

Stadlerova politička skupina u vrijeme Prvog svjetskog rata u svojim prijedlozima zastupa rješenje hrvatskog pitanja tražeći u njemu takve političke modalitete preko kojih bi se sačuvalo dualističko uređenje Monarhije. Nadbiskup Stadler se 16. studenog 1917. izjasnio protiv Svibanjske deklaracije te u *Hrvatskom dnevniku* 17. studenog 1917. godine obrazlaže svoju izjavu u četiri točke:

65) Opširnije vidi: GRIJAK, Zoran: *O sadržaju promemorije Ive Pilara caru Karlu I. (IV.) iz kolovoza 1917.* Godišnjak Pilar, Prinosi za proučavanje života i djela dra Ive Pilara, sv. II., Zagreb 2002., str. 84. - 102.

66) *Isto*, str. 97. - 98.

67) Šerif Arnautović (14. rujna 1874. - 26. siječnja 1935.). Bio je vođa Muslimanskog autonomnog pokreta, održavao je veze sa srpskim opozicijskim krugovima. Godine 1910. postao je virilni član bosanskohercegovačkog Sabora. (*Enciklopedija Jugoslavije*, sv. I., Zagreb, 1980., str. 297.)

68) Safet beg Bešagić (Nevesinje, 6 svibnja 1870. - Sarajevo 9. travnja 1934.). Godine 1901. bio je jedan od pokretača časopisa *Behar*. Na izborima za bosanskohercegovački Sabor izabran je za zastupnika Banjaluke, a dvaput je bio potpredsjednik Sabora. Hrvatski se opredjeljivao te je između ostalog napisao djelo *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*, Zagreb, 1931. (*Hrvatski biografski leksikon*, sv. I. Zagreb, 1983., str. 511. - 512.)

69) KAPIDŽIĆ, Hamdija: *Bosna i Hercegovina pod austrougarskom upravom (članci i rasprave)*, str. 224. Usp.: ĐAKOVIĆ, L.: *Položaj Bosne i Hercegovine u austrougarskim koncepcijama...nav. dj.*, str. 164. - 176.

1. Državnopravno pitanje na jugu Monarhije mora se riješiti na temelju hrvatskog državnog prava uz očuvanje hrvatske narodne i državne individualnosti.
2. Ujedinjenje svih hrvatskih zemalja na koje se odnosi hrvatsko državno pravo.
3. Pored dužnosti obraniti vlastitu narodnu i državnu individualnost daje se Slovincima podrška u njihovoj borbi i nudi im se mogućnost sjedinjenja s Hrvatskom.
4. Hrvatski interesi mogu se najbolje zaštititi u Habsburškoj Monarhiji ako ova napusti kobnu i štetnu politiku protiv Hrvata.⁷⁰

Takav stav je znatna novina u odnosu na prethodno promicanje trijalističkih ideja, za koje su se sarajevski nadbiskup dr. Stadler i njegovi politički istomišljenici ranije uporno zalagali. Odnos Austro-Ugarske Monarhije prema Bosni i Hercegovini, pogotovo od 1908. godine nakon aneksije, pokazuje da se radilo o odnosu koji je najbolje označiti kao *condominium* Austrije i Ugarske nad Bosnom i Hercegovinom. Ni Austrija ni Ugarska nisu same za sebe imale suverenitet nad Bosnom i Hercegovinom, već zajednički, pa je Bosna i Hercegovina predstavljala posebnu državnu oblast, koja je u austrougarskom dualizmu predstavljala zasebno državno područje sa suverenitetom Austrije i Ugarske zajedno. Ovakva struktura državnog ustroja u Bosni i Hercegovini sama za sebe je iziskivala nova rješenja. Međutim, svaka promjena položaja Bosne i Hercegovine ugrožavala bi dualistički ustroj države a zbog pogoršanog vanjskopoličkog položaja Austrije krajem XIX. i početkom XX. stoljeća morala bi izazvati i međunarodne zaplete pa je odgađana iz godine u godinu.⁷¹

U drugoj polovini 1918. godine Mađari su s više odlučnosti pristupili izvođenju svojih planova s Bosnom i Hercegovinom. Prema njihovu stajalištu, nakon rata treba Bosnu i Hercegovinu ujediniti s Ugarskom kao *separatum corpus sacrae coronae hungariae*. Pored toga, Dalmaciju će priključiti Hrvatskoj a Bosnu i Hercegovinu Ugarskoj. Po tom stajalištu Hrvatska dobiva od Bosne zapadne okruge: bihaćki i banjalučki, a od Dalmacije sjeverni dio sa Splitom. Južni dio Dalmacije s Dubrovnikom i Bokom kotorskom, Hercegovina i istočni dio Bosne sa željezničkom prugom Bosanski Brod – Sarajevo – Mostar - Zelenika kao osovinom pripali bi Ugarskoj.⁷²

U vrhovima Monarhije prevlast je odnijela ugarska koncepcija rješenja bosanskohercegovačkog pitanja. Među Mađarima su postojale dvije koncepcije izravnog veziivanja Bosne i Hercegovine uz Ugarsku kao *corpus separatum* i njezina posrednog veziivanja uz Ugarsku preko Hrvatske uz isticanje njezine državnopravne pripadnosti kruni sv. Stjepana, što bi zahtijevalo reviziju Hrvatsko - ugarske nagodbe iz 1868. u subdualističkom smislu.⁷³

Takve koncepcije su odbijali južnoslavenski orijentirani bosanskohercegovački političari koji su 21. rujna 1918. predsjedniku ugarske vlade predali memorandum u kojem se odlučno odbija priključenje Ugarskoj, te zahtijeva rješenje bosanskohercegovačkog pitanja na temelju prava na narodno samoodređenje i u sklopu sveukupnog južnosla-

70) Više o tome: MATIJEVIĆ, Zlatko: *Državnopravne koncepcije dr. Ive Pilara i vrhbosanskog nadbiskupa dr. Josipa Stadlera (od Promemorije do Izjave klerikalne grupe bosanskohercegovačkih katolika (kolovoz-prosinac 1917. godine)*, Godišnjak Pilar, Prinosi za proučavanje života i djela dra. Ive Pilara, svezak I., str. 117. - 131.

71) Više o tome: ČULINOVIĆ, Ferdo: *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. I XX. vijeka*, knjiga I., Zagreb 1956., str. 310. - 318.

72) KAPIDŽIĆ, H.: *nav. dj.*, str. 247.

73) GRIJAK, Z.: *Politička djelatnost vrhbosanskog...nav. dj.*, str. 552.

venskog pitanja, što je zapravo bila i koncepcija Svibanjske deklaracije o stvaranju južnoslavenske državne jedinice unutar trijalistički preustrojene Monarhije.⁷⁴

Svi planovi o preustroju Monarhije propali su kapitulacijom Austro-Ugarske Monarhije i potpisivanjem mirovnog ugovora u Padovi 3. studenog 1918. nakon čega se Karlo I. (IV.) odrekao prijestolja te je 12. studenoga 1918. proglašena Republika Austrija.

Velikosrpski plan povezivanja Bosne i Hercegovine s Kraljevinom Srbijom je dugo godina prikrivan tzv. zahtjevom za autonomnim položajem Bosne i Hercegovine te je bio najveća prijetnja interesima bosanskohercegovačkih Hrvata i hrvatske politike u toj zemlji. No činjenica je da su različite opcije rješavanja hrvatskog nacionalnog pitanja općenito te posebice različita stajališta između Hrvatske narodne zajednice i vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera u Bosni i Hercegovini dovela do potpune razjedinjenosti i dezorijentiranosti hrvatske politike kako u BiH, tako i šire, posebice kad je riječ o rješenju nacionalnog pitanja.

Dok se jedan dio te politike u Bosni i Hercegovini i hrvatskim zemljama zalagao za ujedinjenje tih zemalja u jedno državno tijelo u sklopu Austro-Ugarske Monarhije, njezin drugi dio, predvođen Jugoslavenskim odborom na čelu s Antom Trumbićem, tražio je ujedinjenje svih jugoslavenskih zemalja uključujući Kraljevinu Srbiju i Crnu Goru.⁷⁵ Trijalizam kao politička misao nije imala odjeka kod većine hrvatskih građanskih političara te ideja trijalizma, koja bi okupila sve Hrvate u jednoj državi pod habsburškom krunom, nije bila rješenje.

Mislimo da je upravo ta razjedinjenost hrvatske politike toga vremena bila glavni uzrok uključivanja hrvatskog naroda u prvu zajedničku jugoslavensku državu, u kojoj je ozakonjena velikosrpska hegemonija i prevlast nad nesrpskim narodima u toj neprirodnoj državnoj tvorevini.⁷⁶

74) Isto, str. 551. - 552.

75) ZOVKO, LJ.: *Studije...nav. dj.* str. 44.

76) Isto.

CROATIAN PEOPLES UNION AND NATIONAL QUESTION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA 1906. - 1918.

Summary

The work of the Croatian Peoples Union at the beginning of 20 th century in Bosnia and Herzegovina and its attitude towards the issue of national problem have been analyzed on the basis of the saved archival materials and scientific literature by the authors.

Croatian Peoples Union was the first political organisation of Croatian people from Bosnia and Herzegovina. With its political attitude about Croatian mantality of Muslims and with its dependance on Croatia, it tried to solve the issue of national question in Bosnia and Herzegovina at the beginning of 20 th century in Croatian sense.

Croatian politics in Bosnia and Herzegovina was not uniform at that time. Due to the diferrent views on the character of the political organisation and the way of political work, the Croatian Catholic Association was established under the leadership of archbishop of Vrhbosna Josip Stadler giving only catholic marks to his party. The Croatian people were divided into two parties at the time of the elections for the Parliament of Bosnia and Herzegovina but their disputes were settled under the influence of Party-of-Right later. Their political work was neutralized due to he beginning of World War I and the conditions for their work formally disappeared when the Parliament was dissolved by the emperor order on the 6 th February 1915. Different political conceptions, having the national problem issue settlement as their final aim, appeared equally within Serbian, Muslim and Croatian as well as within Austro-Hungarian politics.

Key words: Croatian Peoples Union, national problem, Ivo Pilar, dualism, trialism